

PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ – INKUBATOR SUKCESU

AGNIESZKA MIKINA

Program nauczania podstaw przedsiębiorczości dla szkoły ponadpodstawowej

opracowany w ramach projektu

„Tworzenie programów nauczania oraz scenariuszy lekcji i zajęć wchodzących w skład zestawów narzędzi edukacyjnych wspierających proces kształcenia ogólnego w zakresie kompetencji kluczowych uczniów niezbędnych do poruszania się na rynku pracy”

dofinansowanego ze środków Funduszy Europejskich w ramach
Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój, 2.10 Wysoka jakość systemu oświaty

WARSZAWA 2019

Redakcja merytoryczna – Anna Kasperska-Gochna
Recenzja merytoryczna – dr Joanna Koprowicz
dr Rafał Borkowski
Urszula Borowska
Jadwiga Iwanowska

Redakcja językowa i korekta – Editio

Projekt graficzny i projekt okładki – Editio

Skład i redakcja techniczna – Editio

Warszawa 2019
Ośrodek Rozwoju Edukacji
Aleje Ujazdowskie 28
00-478 Warszawa
www.ore.edu.pl

Publikacja jest rozpowszechniana na zasadach wolnej licencji Creative Commons – Użycie niekomercyjne 4.0 Polska (CC-BY-NC).
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.pl>

SPIS TREŚCI

I. Wstęp	5
II. Konstrukcja programu nauczania	8
III. Organizacja warunków i sposób realizacji kształcenia	22
IV. Metody, techniki i formy pracy	24
V. Ocenianie osiągnięć uczniów	28
VI. Interdyscyplinarność i kompetencje kluczowe w programie	33
VII. Ewaluacja programu	35
VIII. Funkcjonalność programu	39
IX. Przydatność programu	40
Bibliografia	41

I. WSTĘP

Uwarunkowania współczesnego świata wymagają od systemu kształcenia stworzenia uczniom odpowiednich warunków do przygotowania się do świadomego i efektywnego funkcjonowania w warunkach gospodarki rynkowej zarówno w sferze prywatnej, obywatelskiej, jak i zawodowej. Przedmiot podstawy przedsiębiorczości powinien bezpośrednio odpowiadać na to zapotrzebowanie poprzez odpowiednie dobranie celów, treści i metod kształcenia oraz sposobów oceniania osiągnięć ucznia, a przede wszystkim czerpiąc z takich koncepcji naukowych, które bazują na uznaniu podmiotowości uczącego się, jego aktywnym udziale w budowaniu własnej wiedzy i rozumieniu otaczającego go świata, holistycznym podejściu do procesu kształcenia oraz koncentracji na kształtowaniu kompetencji kluczowych. W takim podejściu do procesu kształcenia szczególna jest rola nauczyciela. Przestaje on być głównym aktorem w tym procesie, nie wykłada, nie daje gotowych odpowiedzi, ale organizuje uczącym się warunki do samodzielnego działania.

Założenia teoretyczno-naukowe programu sięgają do tych nurtów i koncepcji edukacji, w których podkreśla się zaangażowanie i aktywność uczącego się oraz jego centralne miejsce w procesie kształcenia. Jako wiodącą koncepcję należy wskazać pedagogikę konstruktywistyczną, która jest odpowiedzią na złożoność, różnorodność i niepewność współczesnego świata i postuluje takie podejście do procesu kształcenia, dzięki któremu szkoła będzie w stanie przygotowywać młodych ludzi do życia w zmieniającej się rzeczywistości i do jej ciągłego konstruowania. Konstruktywistyczna teoria uczenia się podkreśla przede wszystkim aktywność uczącego się w zdobywaniu i tworzeniu własnego systemu wiedzy, jego świadomość, czego i po co się uczy, oraz bazuje na jego zaangażowaniu i wewnętrznej motywacji. Nauczyciel nie jest uczniowi potrzebny jako źródło wiedzy, ale jako „przewodnik”, który stawia problemy poznawcze, doradza, motywuje i inicjuje różne sytuacje pobudzające aktywność uczniów. Zalety konstruktywistycznego podejścia do procesu kształcenia to przede wszystkim aktywizacja myślenia uczniów, zachęcanie do samodzielności i twórczych zachowań, ułatwianie poznawania świata i działania w nim poprzez zdobytą wiedzę i ukształtowane umiejętności. Konstruktywizm zakłada, że uczenie się jest procesem społecznym i zachodzi głównie poprzez wymianę doświadczeń w zespołach, a uczeń zdobywa nową wiedzę i kształtuje umiejętności w wyniku zaangażowania oraz samodzielnego i twórczego działania, poszukuje i odkrywa, bazując na posiadanej wiedzy i wcześniejszych doświadczeniach.

Ponieważ podstawy przedsiębiorczości są przedmiotem o charakterze interdyscyplinarnym, w programie znajdują zastosowanie **również przesłanki wyływające z pedagogiki humanistycznej**, której istotą jest między innymi poszanowanie wartości i godności człowieka, rozwój jego wewnętrznego potencjału

i umiejętności oraz postrzeganie człowieka jako aktywnego twórcy własnego życia. Interdyscyplinarne rozumienie przedmiotu podstawy przedsiębiorczości znajduje również swoje odzwierciedlenie w pedagogice holistycznej. Takie podejście do procesu kształcenia pomaga tworzyć w umyśle ucznia całościowy obraz świata i dostrzegać związki pomiędzy różnymi aspektami tego samego problemu czy zagadnienia, co jest szczególnie cenne w zmieniającym się świecie, gdzie nie sama wiedza, ale umiejętność jej wykorzystywania i tworzenia jest podstawą rozwoju i sukcesu jednostki.

U podstaw konstruktywizmu leżą wcześniejsze nurty i teorie pedagogiczne, których istotne założenia uwzględniono przy tworzeniu programu. Są to między innymi progresywizm, jeden z pierwszych nurtów, w których wskazywano szkołę jako miejsce, gdzie bierze się pod uwagę zainteresowania uczniów, wdraża do współdziałania i ich twórczej aktywności, uczy dostrzegania i rozwiązywania problemów, przygotowuje do aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym. Należy również wspomnieć o koncepcji pragmatyzmu J. Deweya i jego dorobku w zakresie tworzenia szkoły stwarzającej warunki do uczenia się rozwiązywania problemów, w wyniku czego uczniowie zdobywają pożądaną wiedzę, która staje się elementem ich intelektualnego rozwoju. Z dokonań i eksperymentów Deweya wywodzą się również podwaliny wykorzystywanej przy realizacji programu metody projektów, która współcześnie przez wielu uznawana jest za strategię postępowania dydaktycznego, a nie za pojedynczą metodę kształcenia.

W programie odzwierciedlenie znalazły również elementy współczesnych modeli nauczania, takich jak: problemowe uczenie się, uczenie się we współpracy, uczenie się przez doświadczenie, kształcenie wielostronne czy opracowany w Wielkiej Brytanii model kształcenia przedsiębiorczego bazujący przede wszystkim na zespołowym wykonywaniu projektów. Rozwijana i wdrażana w Durham University Business School koncepcja kształcenia przedsiębiorczego nie ma bezpośrednio na celu przygotowania przedsiębiorców – właścicieli i menedżerów firm. Jej głównym celem jest stymulowanie rozwoju umiejętności myślenia i działania przedsiębiorczego oraz kształtowanie postaw sprzyjających podejmowaniu takich działań.

W opracowanym programie przedsiębiorczość jest rozumiana jako postawa oraz sposób działania i sięga do tych teorii przedsiębiorczości, które rozpatrują to pojęcie szeroko, nie tylko jako umiejętność założenia i zarządzania przedsiębiorstwem. Takie podejście jest zgodne również z rozumieniem przedsiębiorczości jako kompetencji kluczowej, w której podkreśla się znaczenie aktywności i kreatywności, innowacyjnego spojrzenia na planowanie i osiągnięcie celów oraz umiejętności dostrzegania i wykorzystywania pojawiających się szans.

Szerokie rozumienie pojęcia przedsiębiorczość znajduje swoje odzwierciedlenie w zaproponowanych założeniach teoretyczno-naukowych z obszaru pedagogiki, dzięki którym program ma charakter innowacyjny i nowoczesny, uczniowie są w centrum zainteresowania, a nauczyciel jest ich przewodnikiem w poznawaniu i rozumieniu rzeczywistości. Zastosowane przesłanki wskazanych idei i modeli pedagogicznych pozwalają na kształcenie ucznia aktywnego, samodzielnego, kreatywnego,

odpowiedzialnego, otwartego, ciekawego świata, potrafiącego nie odtwarzać, ale przede wszystkim tworzyć rzeczywistość. Program podstaw przedsiębiorczości daje uczniowi możliwość rozpoznania swoich predyspozycji, zainteresowań i zaplanowania swojej ścieżki edukacyjno-zawodowej w taki sposób, aby mógł podnosić swój poziom przedsiębiorczości i odnalazł satysfakcjonujące miejsce we współczesnym świecie jako człowiek, obywatel i uczestnik rynku pracy.

W programie uwzględniono także założenia edukacji włączającej, nakierowanej na indywidualizację pracy z uczniem z uwzględnieniem różnorodnych potrzeb edukacyjnych. Zaproponowane założenia teoretyczno-naukowe i wynikające z nich sposoby pracy z uczniem zakładają możliwość dostosowania metod i form pracy do indywidualnych potrzeb uczniów i dają każdemu możliwość poczucia się wartościowym członkiem zespołu i osiągnięcia sukcesu na miarę swoich możliwości.

II. KONSTRUKCJA PROGRAMU NAUCZANIA

1. Opis struktury programu nauczania

Program nauczania został podzielony na 6 bloków tematycznych:

- BLOK 1 Człowiek przedsiębiorczy w gospodarce rynkowej;
- BLOK 2 Państwo w gospodarce rynkowej;
- BLOK 3 Rynek finansowy w gospodarce rynkowej;
- BLOK 4 Rynek pracy w gospodarce rynkowej;
- BLOK 5 Kariera edukacyjno-zawodowa człowieka przedsiębiorczego w gospodarce rynkowej;
- BLOK 6 Przedsiębiorstwo w gospodarce rynkowej.

Dodatkowo BLOK 1 został podzielony na dwie części ze względu na różną specyfikę zajęć, ich organizację oraz sposób prowadzenia oceny:

- Część A Człowiek przedsiębiorczy;
- Część B Gospodarka rynkowa.

Bloki 1-4 przewidziane są do realizacji w pierwszym roku nauki, bloki 5 i 6 w drugim.

Osią programu jest pojęcie gospodarki rynkowej oraz podstawowa dla tego przedmiotu kompetencja kluczowa w zakresie przedsiębiorczości, która opiera się między innymi na kreatywności, krytycznym myśleniu i rozwiązywaniu problemów, podejmowaniu inicjatywy, wytrwałości oraz zdolności do wspólnego efektywnego działania.

Program ma budowę liniową, ale jego podstawowe, osiowe zagadnienia pojawiają się w ujęciu spiralnym. I tak, pojęcie gospodarki rynkowej pojawia się we wszystkich blokach, ponieważ w warunkach gospodarki rynkowej funkcjonuje i rozwija się człowiek przedsiębiorczy, funkcjonują państwo, rynek finansowy, rynek pracy i przedsiębiorstwa. Również w warunkach gospodarki rynkowej człowiek przedsiębiorczy podejmuje i wykonuje pracę najemną oraz rozpoczyna i prowadzi działalność gospodarczą. Drugim elementem programu, który występuje spiralnie, jest rozwój i doskonalenie umiejętności przedsiębiorczych uczącego się. W bloku pierwszym te umiejętności uczeń diagnozuje i planuje ich doskonalenie, w blokach 2-4 poprzez wykorzystanie metod aktywizujących, ćwiczeń indywidualnych i wykonywanych w zespole – doskonalą, natomiast w bloku 5 i 6 ocenia ich rozwój i możliwości wykorzystania w planowaniu kariery zawodowej jako pracownik najemny lub/i jako przedsiębiorca. W układzie spiralnym pojawiają się również zagadnienia dotyczące zachowań etycznych na rynku finansowym (blok 3) oraz w kontekstach zawodowych w blokach 5 i 6.

Przyjęty układ bloków programu, celów kształcenia i treści nauczania pozwala na przeprowadzenie ucznia przez najważniejsze zagadnienia gospodarki rynkowej, szczególnie te, których on sam jest lub będzie uczestnikiem. Zgodnie z założeniami konstruktywizmu zaproponowany układ celów i treści nauczania pozwala na konstruowanie wiedzy i dochodzenie do rozumienia rzeczywistości z wykorzystaniem zainteresowań oraz wiedzy uczącego się, zdobytej w codziennych doświadczeniach szkolnych i pozaszkolnych.

W bloku 1 uczeń rozpoznaje poziom swojej przedsiębiorczości i znaczenie tej kompetencji we własnym życiu prywatnym i zawodowym oraz w gospodarce, zaplanuje działania doskonalące poziom własnej przedsiębiorczości, a następnie pozna zasady funkcjonowania gospodarki rynkowej, której sam jest uczestnikiem jako konsument.

W bloku 2 uczeń pozna reguły funkcjonowania państwa w gospodarce rynkowej oraz wpływ decyzji państwa na jego własne decyzje i wybory.

W bloku 3 uczeń pozna funkcjonowanie elementów rynku finansowego, szczególnie w kontekście własnych świadomych decyzji w zakresie inwestowania posiadanych oszczędności, oszczędzania na emeryturę oraz korzystania z innych usług instytucji bankowych.

W bloku 4 uczeń rozpoznaje zasady funkcjonowania rynku pracy, sytuację na rynku pracy w Polsce i w regionie oraz sposoby uzyskania wsparcia w przypadku trudności ze znalezieniem pracy lub niepełnosprawności.

W bloku 5 uczeń przygotowuje się do świadomego wyboru własnej ścieżki kariery edukacyjno-zawodowej, aktywnego poszukiwania pracy, prezentowania siebie na rynku pracy oraz świadomego korzystania z przepisów prawnych regulujących relacje pomiędzy pracownikiem a pracodawcą.

W bloku 6 uczeń rozpoznaje swoje predyspozycje do prowadzenia działalności gospodarczej oraz przygotowuje się do prowadzenia własnego przedsiębiorstwa lub innych przedsięwzięć społeczno-ekonomicznych w sposób etyczny i zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa.

Zaproponowany układ celów kształcenia i treści nauczania jest adekwatny do wieku i potrzeb uczniów, odwołuje się do ich doświadczeń, zainteresowań, obserwacji i przyszłych wyzwań oraz motywuje do aktywnego, odpowiedzialnego i świadomego uczestniczenia w gospodarce rynkowej w różnych jej aspektach. Program może być również wykorzystany do pracy z uczniami ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, szczególnie w jego warstwie motywującej do rozwijania swoich mocnych stron i znalezienia własnego satysfakcjonującego miejsca na rynku pracy.

Ponieważ podstawa programowa zawiera cele i treści szczegółowe wyczerpujące w większości zagadnienia objęte przedmiotem podstaw przedsiębiorczości, wprowadzono jedynie takie treści wykraczające poza podstawę programową, które uzupełniają i pozwalają lepiej zrozumieć analizowane podczas zajęć problemy lub rozszerzają program o elementy wspierające kształcenie uczniów ze specjalnymi

potrzebami. Wprowadzono następujące treści wykraczające poza podstawę programową:

- otwartość, asertywność, poczucie własnej wartości,
- pojęcie i rodzaje innowacji,
- transformacja polskiej gospodarki,
- zrównoważony rozwój gospodarki,
- polityka fiskalna państwa i jej narzędzia,
- źródła dochodów i główne kierunki wydatków w gospodarstwach domowych, oszczędności,
- formy obowiązkowego i dobrowolnego oszczędzania na emeryturę,
- instytucje odpowiedzialne za wsparcie bezrobotnych i poszukujących pracy na rynku pracy: urzędy pracy, Ochotnicze Hufce Pracy, agencje zatrudnienia, akademickie biura pracy, szkolne ośrodki kariery itp.,
- podstawowe usługi rynku pracy,
- przepisy prawne w zakresie rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudniania osób niepełnosprawnych,
- instytucje wsparcia osób niepełnosprawnych na rynku pracy – PFRON,
- wsparcie dla rozwoju innowacji w polskich przedsiębiorstwach.

Nie zostały wprowadzone inne dodatkowe zagadnienia ze względu na ograniczony czas przy zaplanowanych metodach kształcenia. W programie dominują metody aktywizujące, wymagające samodzielnego działania ucznia indywidualnie, w parach lub w zespole, co wymaga więcej czasu niż w przypadku zastosowania metod podających, ale daje szansę na osiągnięcie założonych celów i rzeczywiste wzmocnienie postawy przedsiębiorczej uczniów.

2. Cele kształcenia ogólne

A. Umiejętności i wiedza niezbędna do ich ukształtowania

- przygotowanie do funkcjonowania w gospodarce rynkowej,
- rozumienie istoty przedsiębiorczości i jej znaczenia w życiu człowieka i rozwoju gospodarki,
- doskonalenie własnych cech przedsiębiorczych, w tym kompetencji osobistych i społecznych niezbędnych na rynku pracy,
- wykorzystywanie umiejętności pracy w zespole, w tym przywództwa w organizacji, skutecznego porozumiewania się, kreatywnego myślenia, innowacyjności i podejmowania decyzji oraz prezentacji własnego zdania w różnych sytuacjach życia codziennego, edukacyjnych i zawodowych,
- stosowanie w praktyce podstawowych pojęć z zakresu przedsiębiorczości i ekonomii,

- wyszukiwanie informacji gospodarczych z różnych źródeł, ich selekcja i analizowanie,
- podejmowanie przemyślanych decyzji dotyczących własnej kariery zawodowej, gospodarowania budżetem gospodarstwa domowego i inwestowania w oparciu o zdobytą wiedzę na temat gospodarki rynkowej, jej podmiotów i samodzielnej obserwacji zachodzących w niej zjawisk,
- świadome korzystanie z praw konsumenta i praw uczestnika obrotu finansowego,
- rozumienie roli państwa w gospodarce i wpływu decyzji państwa na decyzje gospodarstw domowych, przedsiębiorstw i konsumentów,
- przygotowanie do świadomego planowania własnej kariery edukacyjno-zawodowej i aktywnego poszukiwania pracy,
- korzystanie z przepisów prawa w celu świadomego nawiązywania stosunku pracy lub podpisywania umów cywilnoprawnych,
- korzystanie z praw oraz przestrzeganie obowiązków pracowniczych,
- przygotowanie do prowadzenia działalności gospodarczej zgodnie z obowiązującymi przepisami, w oparciu o analizę mikro- i makrootoczenia przedsiębiorstwa,
- projektowanie działań w zakresie zakładania własnego przedsiębiorstwa lub podejmowania przedsięwzięć o charakterze społeczno-gospodarczym,
- rozpoznawanie działań etycznych i nieetycznych oraz przejawów społecznej odpowiedzialności biznesu w różnych kontekstach zawodowych i gospodarczych.

B. Postawy

- rozwijanie postawy przedsiębiorczej jako warunku aktywnego uczestnictwa i odpowiedzialności w życiu społeczno-gospodarczym,
- kształtowanie proaktywności, otwartości i odpowiedzialności za siebie i innych oraz umiejętnego godzenia własnego dobra z dobrem innych,
- przejmowanie inicjatywy, wykorzystywanie szans, pokonywanie barier we własnym rozwoju,
- motywacja do ciągłego rozwoju zgodnie ze swoimi zainteresowaniami, predyspozycjami i możliwościami w duchu zasady uczenia się przez całe życie,
- dostrzeganie znaczenia wolności gospodarczej i własności prywatnej w budowaniu konkurencyjnej gospodarki i zwiększaniu konkurencyjności polskiej gospodarki na rynku europejskim i światowym,
- kształtowanie postawy odpowiedzialności jako przyszłych pracowników i przedsiębiorców,
- przyjmowanie postaw etycznych, patriotyzmu gospodarczego, społecznej solidarności i odpowiedzialności w życiu osobistym oraz w różnych sytuacjach zawodowych i gospodarczych.

3. Cele kształcenia szczegółowe i odpowiadające im treści nauczania

Cele i treści wykraczające poza podstawę programową zostały oznaczone „*”

BLOK 1 Człowiek przedsiębiorczy w gospodarce rynkowej – 11 godzin

Część A Człowiek przedsiębiorczy – 6 godzin

Cele kształcenia szczegółowe – uczeń:

- identyfikuje pojęcie przedsiębiorczości i jej znaczenie w życiu człowieka i gospodarce w oparciu o własne doświadczenia i pozyskane informacje,
- rozpoznaje cechy charakteryzujące człowieka przedsiębiorczego,
- analizuje przebieg kariery zawodowej lub działalności społecznej osób przedsiębiorczych znanych z najbliższego otoczenia i/lub z mediów,
- wskazuje i stosuje zasady skutecznego porozumiewania się,
- analizuje korzyści z otwartości i asertywności w relacjach prywatnych i zawodowych*,
- wykorzystuje zasady asertywnej komunikacji w symulowanych sytuacjach*,
- analizuje znaczenie kreatywności i innowacyjności w życiu codziennym i zawodowym człowieka,
- wskazuje i stosuje zasady pracy w grupie,
- określa swoją preferowaną rolę w pracy zespołowej,
- analizuje znaczenie umiejętności współpracy w życiu codziennym i zawodowym człowieka,
- identyfikuje swoje mocne i słabe strony,
- analizuje własny poziom cech przedsiębiorczych,
- planuje rozwój własnej przedsiębiorczości.

Treści nauczania

- pojęcie przedsiębiorczości,
- cechy człowieka przedsiębiorczego,
- przykładowe kariery zawodowe lub działalności społeczne osób przedsiębiorczych,
- zasady komunikacji interpersonalnej,
- otwartość, asertywność, poczucie własnej wartości*,
- pojęcie i rodzaje innowacji*,
- cechy kreatywności i wybrane techniki twórczego rozwiązywania problemów,
- zasady pracy w grupie,
- role w zespole,
- umiejętność współpracy w zespole w kontekście wymagań życia codziennego i świata pracy,
- analiza SWOT własnej przedsiębiorczości.

Część B Gospodarka rynkowa – 5 godzin

Cele kształcenia szczegółowe – uczeń:

- analizuje cechy gospodarki rynkowej w porównaniu z cechami gospodarki nakazowo-rozdzielczej,
- wskazuje przyczyny, skutki i główne założenia transformacji polskiej gospodarki*,
- identyfikuje pojęcie rynku i jego elementy we współczesnej gospodarce,
- analizuje zależności pomiędzy elementami rynku: popytem, podażą i ceną,
- analizuje działanie mechanizmu rynkowego z wykorzystaniem wykresów krzywej podaży i popytu,
- wskazuje i analizuje funkcje rynku,
- identyfikuje i charakteryzuje rodzaje rynków ze względu na przedmiot obrotu, zasięg i poziom konkurencji,
- wskazuje podmioty gospodarki rynkowej i analizuje wzajemne zależności pomiędzy nimi,
- identyfikuje i stosuje podstawowe przepisy prawne w zakresie ochrony konsumenta,
- wskazuje instytucje i organizacje ochrony konsumenta oraz sposoby skorzystania z ich pomocy.

Treści nauczania

- cechy gospodarki rynkowej i gospodarki nakazowo-rozdzielczej,
- transformacja polskiej gospodarki*,
- pojęcie rynku,
- elementy rynku: popyt, podaż, cena,
- prawo popytu i podaży,
- położenie krzywych popytu i podaży na wykresie,
- pozacenowe czynniki wpływające na popyt i podaż,
- mechanizm rynkowy, równowaga rynkowa, cena równowagi,
- funkcje rynku,
- rodzaje rynków,
- podmioty gospodarki rynkowej: gospodarstwa domowe, przedsiębiorstwa, instytucje finansowe, instytucje państwa,
- obieg okrężny dóbr, usług i płatności w gospodarce,
- pojęcie konsumenta,
- przepisy prawne dotyczące ochrony konsumentów,
- rękojmia i gwarancja,
- zakupy na odległość i poza lokalem przedsiębiorstwa,
- UOKiK, Rzecznik Konsumenta, Federacja Konsumentów, Inspekcja Handlowa, sądy polubowne.

BLOK 2 Państwo w gospodarce rynkowej – 6 godzin

Cele kształcenia szczegółowe – uczeń:

- rozróżnia pojęcia: wzrost i rozwój gospodarczy,
- analizuje podstawowe mierniki wzrostu gospodarczego Polski na tle krajów Unii Europejskiej i świata,
- analizuje cechy zrównoważonego rozwoju gospodarki*,
- analizuje specyfikę cyklicznego rozwoju gospodarki,
- wskazuje czynniki stabilnego rozwoju gospodarczego,
- identyfikuje pojęcie inflacji, jej przyczyny i skutki,
- identyfikuje pojęcie bezrobocia, jego przyczyny i skutki,
- uzasadnia konieczność i zakres prowadzenia interwencjonizmu państwowego w gospodarce,
- identyfikuje makroekonomiczne narzędzia oddziaływania państwa na gospodarkę,
- analizuje dochody i kierunki wydatków budżetu państwa,
- identyfikuje rodzaje podatków w gospodarce Polski,
- porównuje zalety i wady stosowania podatku dochodowego liniowego i progresywnego,
- analizuje wpływ deficytu budżetowego i długu państwa na gospodarkę,
- analizuje wpływ polityki fiskalnej na gospodarkę państwa oraz sytuację obywateli i przedsiębiorstw*,
- identyfikuje podmioty odpowiedzialne za prowadzenie polityki monetarnej w Polsce i ich zadania,
- wskazuje formy i funkcje pieniądza w gospodarce,
- analizuje wpływ polityki monetarnej na gospodarkę państwa oraz sytuację obywateli i przedsiębiorstw,
- wyszukuje i analizuje podstawowe informacje o gospodarce Polski i świata.

Treści nauczania

- wzrost i rozwój gospodarczy,
- mierniki wzrostu gospodarczego,
- zrównoważony rozwój gospodarki*,
- cykl koniunkturalny, jego przyczyny i skutki,
- czynniki stabilnego rozwoju gospodarczego: wzrost gospodarczy, niska inflacja, niskie bezrobocie,
- funkcje ekonomiczne państwa, interwencjonizm państwowy,
- makroekonomiczne narzędzia oddziaływania państwa na gospodarkę,
- budżet państwa, jego dochody i kierunki wydatków,
- rodzaje podatków w gospodarce Polski, podatki pośrednie i bezpośrednie,
- podatek liniowy a podatek progresywny,
- deficyt budżetowy i dług publiczny,

- polityka fiskalna państwa i jej narzędzia*,
- polityka monetarna państwa,
- NBP i RPP oraz ich główne zadania,
- formy i funkcje pieniądza,
- narzędzia polityki monetarnej,
- źródła informacji o gospodarce.

BLOK 3 Rynek finansowy w gospodarce rynkowej – 11 godzin

Cele kształcenia szczegółowe – uczeń:

- identyfikuje i charakteryzuje instytucje rynku finansowego w Polsce,
- wskazuje źródła oszczędności w gospodarstwach domowych*,
- analizuje zasady gospodarowania budżetem domowym w kontekście tworzenia oszczędności,
- rozróżnia i porównuje formy inwestowania oszczędności ze względu na ich ryzyko, płynność i zyskowność,
- analizuje oferty usług banków komercyjnych, spółdzielczych i innych podmiotów objętych gwarancjami BFG,
- wskazuje zasady bezpiecznego korzystania z bankowości elektronicznej,
- wskazuje zagrożenia korzystania z usług instytucji nieobjętych gwarancjami BFG,
- oblicza zysk z przykładowej lokaty terminowej,
- oblicza koszty zaciągnięcia kredytu,
- analizuje przykładową umowę kredytową,
- identyfikuje i charakteryzuje rodzaje papierów wartościowych,
- analizuje podstawowe wskaźniki GPW w Warszawie,
- wskazuje sposób inwestowania na GPW w Warszawie,
- analizuje oferty funduszy inwestycyjnych,
- porównuje ryzyko i zyskowność inwestowania w papiery wartościowe na giełdzie i poprzez fundusze inwestycyjne,
- identyfikuje rodzaje ubezpieczeń,
- analizuje oferty zakładów ubezpieczeń w wybranym zakresie np. życie, samochód, nieruchomości,
- analizuje treść ogólnych warunków ubezpieczenia (np. od nieszczęśliwych wypadków), uwzględniając jego zakres, wyłączenia i odpowiedzialność zakładu ubezpieczeń,
- wskazuje obowiązkowe i dobrowolne formy oszczędzania na emeryturę*,
- analizuje oferty instytucji oferujących formy dobrowolnego oszczędzania na emeryturę,
- uzasadnia konieczność wczesnego i systematycznego oszczędzania na emeryturę,
- identyfikuje wiarygodne źródła informacji o możliwych formach inwestowania oszczędności,

- wskazuje instytucje ochrony na rynku finansowym i ubezpieczeniowym,
- sporządza reklamację do Rzecznika Finansowego na przykładzie wybranego produktu,
- analizuje przykłady zachowań etycznych i nieetycznych na rynku finansowym.

Treści nauczania

- instytucje rynku finansowego w Polsce: NBP, KNF, Rzecznik Finansowy, GPW w Warszawie, BFG, banki komercyjne, spółdzielcze, SKOK, TFI, UFG, zakłady ubezpieczeń i inne,
- źródła dochodów i główne kierunki wydatków w gospodarstwach domowych, oszczędności*,
- gospodarowanie budżetem domowym,
- formy inwestowania oszczędności,
- ryzyko, płynność i zyskowność inwestycji,
- konta osobiste, karty płatnicze,
- lokaty bankowe i ich oprocentowanie,
- kredyty, pożyczki, RRSO,
- bankowość elektroniczna,
- rodzaje papierów wartościowych,
- wskaźniki GPW w Warszawie – WIG, hossa i bessy,
- instytucje pośredniczące w inwestowaniu na GPW w Warszawie,
- rodzaje funduszy inwestycyjnych i ich ryzykowność i zyskowność,
- ubezpieczenia obowiązkowe i dobrowolne,
- formy obowiązkowego i dobrowolnego oszczędzania na emeryturę*,
- źródła informacji o możliwych formach inwestowania oszczędności,
- etyka na rynku finansowym,
- instytucje ochrony uczestników obrotu finansowego – Rzecznik Finansowy.

BLOK 4 Rynek pracy w gospodarce rynkowej – 4 godziny

Cele kształcenia szczegółowe – uczeń:

- analizuje podstawowe mierniki i wskaźniki rynku pracy,
- analizuje działanie mechanizmu rynkowego na rynku pracy,
- identyfikuje czynniki wpływające na równowagę na rynku pracy,
- analizuje sytuację na rynku pracy w Polsce i w regionie,
- wskazuje podstawowe oczekiwania pracodawców na lokalnym i krajowym rynku pracy,
- analizuje oferty pracy w wybranym obszarze zawodowym,
- wskazuje podstawowe instytucje odpowiedzialne za wsparcie bezrobotnych na rynku pracy*,
- analizuje możliwości uzyskania wsparcia przez osobę bezrobotną*,

- analizuje możliwości zatrudniania i otrzymania wsparcia na rynku pracy przez osobę niepełnosprawną*.

Treści nauczania

- stopa bezrobocia, współczynnik aktywności zawodowej, wskaźnik zatrudnienia,
- mechanizm rynkowy na rynku pracy, popyt na pracę i podaż pracy,
- równowaga i nierównowaga na rynku pracy, bezrobocie,
- oczekiwania pracodawców,
- instytucje odpowiedzialne za wsparcie bezrobotnych i poszukujących pracy: urzędy pracy, Ochotnicze Hufce Pracy, agencje zatrudnienia, akademickie biura pracy, szkolne ośrodki kariery itp.*,
- podstawowe usługi rynku pracy*,
- przepisy prawne w zakresie rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudniania osób niepełnosprawnych*,
- instytucje wsparcia osób niepełnosprawnych na rynku pracy – PFRON*.

BLOK 5 Kariera edukacyjno-zawodowa człowieka przedsiębiorczego w gospodarce rynkowej – 12 godzin

Cele kształcenia szczegółowe – uczeń:

- identyfikuje motywy aktywności zawodowej człowieka,
- dokonuje samooceny swoich predyspozycji i możliwości zawodowych,
- planuje własną karierę edukacyjno-zawodową, uwzględniając konieczność uczenia się przez całe życie i możliwości zdobywania wykształcenia i doświadczenia,
- identyfikuje zasady i metody aktywnego poszukiwania pracy na rynku lokalnym, krajowym i europejskim,
- przygotowuje dokumenty aplikacyjne dotyczące konkretnej oferty pracy w oparciu o swoje wykształcenie, umiejętności i doświadczenie,
- przygotowuje informacje o sobie do rozmowy kwalifikacyjnej,
- uczestniczy w rozmowie kwalifikacyjnej w symulowanej sytuacji,
- rozróżnia formy zatrudnienia i rodzaje umów o pracę oraz odpowiadające im źródła prawa,
- porównuje warunki zatrudnienia w ramach umowy o pracę i umów cywilnoprawnych,
- analizuje wybrane zagadnienia kodeksu pracy i na ich podstawie dobiera właściwe rozwiązania do przykładowych sytuacji,
- identyfikuje systemy płac, rodzaje i formy wynagrodzeń,
- identyfikuje koszty uzyskania przychodu i obciążenia wynagrodzenia brutto,
- oblicza wynagrodzenie netto,
- wskazuje zasady i terminy składania rocznej deklaracji PIT,
- oblicza podatek dochodowy od osób fizycznych,

- identyfikuje i charakteryzuje zadania instytucji ochrony praw pracowniczych,
- wskazuje przykłady etycznych i nieetycznych zachowań w relacjach pracownik – pracodawca,
- identyfikuje przejawy mobbingu i sposoby przeciwdziałania mobbingowi w miejscu pracy.

Treści nauczania

- motywów aktywności zawodowej człowieka (ideały, samorealizacja, rozwój, zaspokojenie potrzeb, uznanie, prestiż itp.),
- predyspozycje zawodowe, możliwości i ograniczenia,
- koncepcja uczenia się przez całe życie,
- zdobywanie umiejętności i doświadczenia: wolontariat, praktyki, staże, praca w niepełnym wymiarze, praca wakacyjna, kursy itp.,
- zasady i metody aktywnego poszukiwania pracy,
- zasady sporządzania życiorysu zawodowego,
- zasady sporządzania listu motywacyjnego,
- podstawowe i typowe pytania i odpowiedzi podczas rozmowy kwalifikacyjnej,
- zasady uczestniczenia w rozmowie kwalifikacyjnej (ubiór, punktualność, mowa ciała itp.),
- umowa o pracę, umowy cywilnoprawne,
- wybrane przepisy kodeksu pracy (nawiązanie i rozwiązanie stosunku pracy, prawa i obowiązki pracodawcy i pracownika, urlopy, zatrudnianie młodocianych, bhp itp.),
- wynagrodzenia pracowników: za czas pracy, akordowe, prowizyjne,
- koszty uzyskania przychodu przy umowach o pracę i umowach cywilnoprawnych,
- obciążenia wynagrodzenia brutto (składki ZUS, NFZ, podatek dochodowy od osób fizycznych),
- kwota wolna od podatku,
- dochód brutto a dochód netto,
- zasady i terminy składania rocznej deklaracji PIT w sposób tradycyjny i drogą elektroniczną, e-PIT,
- zasady obliczania podatku dochodowego od osób fizycznych,
- instytucje ochrony praw pracowniczych: PIP, związki zawodowe,
- etyka w miejscu pracy,
- mobbing, jego przejawy i przeciwdziałanie w świetle przepisów prawa.

BLOK 6 Przedsiębiorstwo w gospodarce rynkowej – 20 godzin

Cele kształcenia szczegółowe – uczeń:

- identyfikuje źródła prawa regulujące prowadzenie działalności gospodarczej,

- klasyfikuje przedsiębiorstwa ze względu na rodzaj prowadzonej działalności, wielkość, formy własności i formy organizacyjno-prawne, podaje przykłady z lokalnego, krajowego i światowego rynku,
- charakteryzuje podstawowe formy organizacyjno-prawne przedsiębiorstw,
- identyfikuje zasady odpowiedzialności prawnej i materialnej właścicieli przedsiębiorstw,
- dobiera formę organizacyjno-prawną do przykładowych i planowanych przedsięwzięć gospodarczych,
- analizuje przykłady innowacyjnych modeli biznesowych, w tym startupów,
- identyfikuje i analizuje cechy przedsiębiorcy,
- analizuje przebieg kariery zawodowej przedsiębiorców na lokalnym i krajowym rynku,
- analizuje własne cechy i predyspozycje do prowadzenia działalności gospodarczej,
- identyfikuje zasoby przedsiębiorstw i metody zarządzania nimi,
- analizuje umiejętności menedżerskie, ze szczególnym uwzględnieniem przywództwa w przykładowych sytuacjach,
- uzasadnia celowość sporządzania biznesplanu lub modelu biznesowego,
- przedstawia strukturę biznesplanu lub modelu biznesowego,
- współorganizuje pracę zespołu do przygotowania i zaprezentowania projektu edukacyjnego: biznesplan/model biznesowy działalności gospodarczej lub przedsięwzięcia o charakterze szkolnym lub lokalnym,
- wykorzystuje techniki kreatywnego myślenia oraz własne doświadczenia i zainteresowania do wypracowania pomysłu na działalność gospodarczą lub przedsięwzięcie o charakterze szkolnym lub lokalnym,
- analizuje mikro- i makrootoczenie planowanego przedsięwzięcia,
- przeprowadza analizę SWOT planowanego przedsięwzięcia,
- przeprowadza analizę rynku i badanie potrzeb potencjalnych klientów/odbiorców przedsięwzięcia,
- charakteryzuje rolę działań marketingowych w prowadzeniu działalności gospodarczej,
- planuje działania marketingowe własnej działalności gospodarczej/ przedsięwzięcia,
- projektuje i prezentuje działania promocyjne dla własnego przedsięwzięcia,
- analizuje wpływ reklamy na klientów/odbiorców i wyniki działalności gospodarczej,
- wskazuje możliwe źródła finansowania działalności gospodarczej/przedsięwzięcia i zasady ich pozyskiwania,
- identyfikuje instytucje w regionie wspierające powstawanie i funkcjonowanie małych firm, w tym startupów,
- przeprowadza uproszczone planowanie finansowe małego przedsiębiorstwa/ przedsięwzięcia,

- wskazuje możliwości rozwoju planowanej działalności gospodarczej/przedsięwzięcia,
- prezentuje w formie pisemnej lub/i ustnej biznesplan lub model biznesowy własnej działalności gospodarczej/przedsięwzięcia (realizuje zaplanowane przedsięwzięcie o charakterze szkolnym lub lokalnym – jeżeli jest taka możliwość),
- wskazuje procedurę rejestracji jednoosobowej działalności gospodarczej i jej likwidacji,
- rozróżnia i charakteryzuje formy opodatkowania działalności gospodarczej,
- dobiera formy opodatkowania do przykładowych działalności gospodarczych,
- identyfikuje zasady rachunkowości małego przedsiębiorstwa w zależności od wybranej formy opodatkowania,
- identyfikuje i wypełnia dowody księgowe,
- wypełnia książkę przychodów i rozchodów,
- wskazuje zasady skutecznych negocjacji z kontrahentami,
- przygotowuje i przeprowadza skuteczne negocjacje wg modelu „wygrana-wygrana” w symulowanej sytuacji,
- analizuje wybrane techniki manipulacji podczas negocjacji i wskazuje negatywne skutki ich stosowania,
- analizuje etyczne i nieetyczne zachowania w biznesie,
- analizuje przykłady działań przedsiębiorstw w regionie i/lub kraju w zakresie społecznej odpowiedzialności biznesu,
- analizuje dane statystyczne dotyczące „szarej strefy” oraz prezentuje jej przyczyny i negatywne skutki,
- analizuje informacje na temat funkcjonowania przykładowych przedsiębiorstw działających na rynkach: lokalnym, krajowym lub międzynarodowym,
- analizuje możliwości innowacyjne polskich przedsiębiorstw i możliwości uzyskania wsparcia dla tworzenia innowacji*.

Treści nauczania

- źródła prawa regulujące prowadzenie działalności gospodarczej,
- klasyfikacja przedsiębiorstw ze względu na rodzaj prowadzonej działalności, jej wielkość, formy własności i formy organizacyjno-prawne,
- osoba prawna i osoba fizyczna,
- odpowiedzialność prawna i materialna właścicieli przedsiębiorstw,
- innowacyjne modele biznesowe, startupy,
- przedsiębiorca i jego charakterystyka,
- zasoby przedsiębiorstwa,
- elementy procesu zarządzania zasobami przedsiębiorstwem (planowanie, organizowanie, motywowanie, kontrola),
- majątek przedsiębiorstwa, sposoby zarządzania majątkiem trwałym i obrotowym,
- umiejętności menedżerskie przedsiębiorcy,

- przywództwo i kierowanie ludźmi,
- biznesplan i jego struktura lub model biznesowy (np. Canvas) i jego struktura,
- role lidera i członków zespołu,
- zasady organizacji pracy w zespole (organizacja pracy w zespole w celu wykonania projektu biznesowego),
- pomysł na własny biznes lub szkolne/lokalne przedsięwzięcie społeczno-gospodarcze,
- mikro- i makrooczenie przedsiębiorstwa/planowanego przedsięwzięcia,
- analiza SWOT,
- pojęcie marketingu, działania marketingowe przedsiębiorstwa,
- narzędzia analizy rynku i badania potrzeb klientów,
- instrumenty marketingu – 4P,
- reklama i jej wpływ na klienta oraz na wyniki działalności gospodarczej,
- źródła finansowania działalności gospodarczej/planowanego przedsięwzięcia i zasady ich pozyskiwania,
- instytucje w regionie wspierające powstawanie i funkcjonowanie małych firm, w tym startupów, np. Inkubatory Przedsiębiorczości,
- koszty rozpoczęcia działalności gospodarczej,
- koszty miesięczne działalności gospodarczej,
- planowane przychody z działalności gospodarczej,
- wynik finansowy (zysk, strata),
- plan marketingowy i finansowy planowanego przedsięwzięcia,
- zasady sporządzania sprawozdania z projektu lub/i ustnej prezentacji,
- procedura rejestracji jednoosobowej działalności gospodarczej, jej zawieszania i likwidacji,
- formy opodatkowania działalności gospodarczej, rozliczenia podatkowe małego przedsiębiorstwa,
- rachunkowość w małym przedsiębiorstwie, obowiązki w zakresie rachunkowości,
- dowody księgowe,
- zasady prowadzenia książki przychodów i rozchodów,
- usługi biur rachunkowości,
- zasady negocjacji „wygrana-wygrana”,
- wybrane techniki manipulacji,
- podstawowe zasady etyki w biznesie,
- społeczna odpowiedzialność biznesu,
- zjawisko „szarej strefy”,
- przedsiębiorstwa innowacyjne, wsparcie dla rozwoju innowacji w polskich przedsiębiorstwach*.

III. ORGANIZACJA WARUNKÓW I SPOSÓB REALIZACJI KSZTAŁCENIA

Zaproponowany w programie układ celów kształcenia ogólnych, celów szczegółowych i treści nauczania oraz wynikający z założeń konstruktywizmu dobór metod kształcenia wymaga stworzenia odpowiedniej bazy dydaktycznej i organizacji zajęć z uczniami. Ponieważ program zakłada, że w procesie kształcenia dominować będą metody aktywizujące, wykorzystujące zarówno pracę indywidualną, w parach, jak i pracę w zespołach, wyposażenie pracowni w lekkie meble dające się ustawić w różnych konfiguracjach (do pracy w zespołach, w parach, dyskusji, debaty) powinno sprzyjać takiej organizacji zajęć. Prace uczniów tworzone podczas zajęć: plakaty, mapy myśli, metaplan itp. powinny być umieszczane na specjalnych tablicach korkowych lub listwach, a na ścianach można rozmieścić białe tablice, które mogą służyć do zapisywania efektów pracy uczniów podczas zadań grupowych. Jeżeli metraż pracowni na to pozwala, w tylnej części sali można stworzyć „miejsce swobodnej dyskusji” wyposażone np. w pufy, schodki, które można zestawiać w zależności od potrzeb w różnych konfiguracjach. Takie miejsce w pracowni sprzyja tworzeniu interakcji pomiędzy uczniami, swobodnej komunikacji czy wypracowywaniu w toku dyskusji twórczych rozwiązań problemów. Daje również możliwość indywidualizowania procesu dydaktycznego w stosunku do uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Stanowisko nauczyciela powinno być wyposażone w komputer z dostępem do Internetu, rzutnik z ekranem lub tablicę interaktywną. W pracowni uczniowie powinni mieć zapewniony dostęp do komputerów – przynajmniej po jednym dla każdej z pracujących grup (w klasie 30-osobowej – minimum 6 komputerów) – z Internetem i drukarką. Uczniowie powinni mieć za pośrednictwem Internetu dostęp do aktualnych przepisów prawnych i najnowszych danych statystycznych dotyczących gospodarki na stronach internetowych GUS, Eurostat itp.

Zaproponowana w programie autorska aranżacja pracowni podstaw przedsiębiorczości spełnia również oczekiwania uczniów ze specjalnymi potrzebami i założenia edukacji włączającej. W tak zorganizowanej pracowni uczniowie mogą pracować w grupach, parach bądź indywidualnie nad różnymi problemami, a uczeń ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi może dostać dodatkowe wsparcie od nauczyciela w zależności od indywidualnych zaleceń oraz funkcjonować jako członek zespołu zgodnie ze swoimi możliwościami i predyspozycjami.

Sposób realizacji zajęć podstaw przedsiębiorczości powinien przede wszystkim opierać się na aktywności uczniów, odnosić się do ich doświadczeń i zainteresowań oraz wspierać ich rozwój społeczny i kształtowanie kompetencji kluczowych. Każde zajęcia należy rozpocząć od przedstawienia celów lekcji w „języku ucznia”, tak aby uczniowie rozumieli, czego nauczą się podczas zajęć i za co będą oceniani. Takie podejście sprzyja dokonywaniu przez uczniów świadomej samooceny, pozwala im samodzielnie ocenić,

czego się nauczyli, a nad czym powinni jeszcze popracować. Podczas zajęć nauczyciel powinien wykorzystywać różne formy pracy, szczególnie pracę w grupach, parach i indywidualną, tak aby zachęcać do aktywności wszystkich uczniów i umożliwić im wykorzystanie swoich zdolności i umiejętności, co jest szczególnie istotne w pracy z uczniami ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. W blokach 5 i 6 uczniowie powinni tworzyć swoje portfolio w wersji papierowej lub elektronicznej, gdzie będą gromadzili efekty swoich prac, szczególnie te, które będą im przydatne również w przyszłości, np. swoje CV, listy motywacyjne, modele biznesowe itp.

W podstawie programowej przewidziano realizację ćwiczeń terenowych w przedsiębiorstwach lub spotkania z przedsiębiorcami. Projektując proces kształcenia, należy zaplanować w zależności od możliwości:

- wycieczki do lokalnych przedsiębiorstw w celu poznania specyfiki prowadzenia działalności gospodarczej,
- spotkania z przedsiębiorcami lub przedstawicielami lokalnych stowarzyszeń przedsiębiorców,
- spotkania z przedstawicielami takich instytucji jak ZUS, wydziały ds. działalności gospodarczej urzędów miasta lub gminy, inkubatory przedsiębiorczości czy innych działających na danym terenie instytucji wspierających rozwój lokalnej przedsiębiorczości.

Przed uczestniczeniem w ćwiczeniach terenowych, uczniowie powinni przygotować się do nich pod kierunkiem nauczyciela, ustalając np. kluczowe obszary obserwacji lub przygotowując pytania do zadania zaproszonej osobie.

W ramowym planie nauczania dla liceum ogólnokształcącego i technikum zajęcia z podstaw przedsiębiorczości przewidziane są w klasie II i III w wymiarze 1 godziny tygodniowo. Taki układ nie sprzyja wykorzystaniu metod aktywizujących, organizacji pracy w zespołach, wykonywaniu projektów edukacyjnych, organizacji wycieczek tematycznych, ćwiczeń terenowych czy spotkań z przedsiębiorcami i przedstawicielami różnych instytucji. Dlatego w programie proponuje się zblokowanie zajęć po 2 godziny tygodniowo i ich realizację w drugim semestrze klasy II i pierwszym klasy III. Pozwoli to na bardziej efektywną organizację zajęć i osiągnięcie założonych celów.

Zaproponowana organizacja warunków i sposób realizacji kształcenia odpowiada potrzebom i zainteresowaniom uczniów szkoły ponadpodstawowej, daje im możliwość aktywnego uczenia się i konstruowania własnej wiedzy, sprzyja rozwojowi zainteresowań, umiejętności i kompetencji kluczowych oraz wspiera świadome budowanie własnej ścieżki kariery zawodowej.

IV. METODY, TECHNIKI I FORMY PRACY

Głównym założeniem programu jest kształtowanie postaw przedsiębiorczych uczniów, a szczególnie umiejętności przedsiębiorczego myślenia i działania jako podstawy przygotowania do funkcjonowania w warunkach gospodarki rynkowej. Dlatego ważny jest właściwy dobór metod i technik kształcenia oraz form pracy sprzyjających harmonijnemu rozwojowi uczniów i osiągnięciu zaplanowanych celów kształcenia. Zgodnie z założeniami kształcenia wielostronnego nauczyciel powinien stosować metody kształcenia należące do różnych strategii:

- podającej – gdy wprowadza nowe zagadnienia lub problemy o znacznej trudności, dla zainteresowania uczniów tematem, wskazania problemów wartych zastanowienia i rozwiązania, czy zmotywowania uczniów do samodzielnego poszukiwania informacji;
- problemowej – w sytuacjach, gdy uczniowie powinni samodzielnie rozwiązać problemy, samodzielnie poszukiwać informacji z różnych źródeł i podejmować decyzje dotyczące najlepszych rozwiązań;
- eksponującej – w przypadku kształtowania cech i postaw uczniów, ich wrażliwości oraz systemu wartości;
- praktycznej – w przypadkach kształtowania umiejętności wykorzystania zdobytych wiadomości w praktycznych, zbliżonych do rzeczywistości sytuacjach.

Dobór metod kształcenia oraz sposób ich wykorzystania w procesie dydaktycznym powinien być determinowany przez cele lekcji, założenia konstruktywizmu jako dominującej koncepcji pedagogicznej w programie oraz szerokie rozumienie przedsiębiorczości jako aktywnej postawy i sposobu działania sprzyjającego harmonijnemu rozwojowi człowieka. Ponieważ konstruktywizm wskazuje na konieczność wykorzystywania przede wszystkim metod aktywizujących, należy tak je dobierać, aby głównym wyznacznikiem była aktywność uczniów i ich twórczy wkład w konstruowanie własnej wiedzy. I tak metody z grupy podającej powinny być wykorzystywane głównie do wprowadzania nowych zagadnień, formułowania problemów do rozwiązania, zainteresowania uczniów tematem oraz pozyskiwania i nazywania posiadanej przez nich wiedzy wynikającej z codziennych doświadczeń i zainteresowań. Metody z grupy problemowej to przede wszystkim dyskusje, debaty, gry dydaktyczne wytwarzające interakcje między uczniami oraz między uczniami a nauczycielem, a także analiza przypadków i problemów odbywająca się najczęściej w grupach lub parach. Wykorzystanie metod z obszaru strategii eksponującej często towarzyszy innym metodom i ma na celu kształtowanie cech i postaw uczących się podczas prac grupowych czy projektowych, a także poprzez czynne uczestnictwo w różnego rodzaju spotkaniach, np. z przedstawicielami życia gospodarczego. Metody

z zakresu strategii praktycznej zakładają aktywność uczącego się w kształtowaniu i doskonaleniu zaplanowanych w programie umiejętności.

Szczególne miejsce w programie zajmuje metoda projektów, która łączy w sobie aktywności ze wszystkich obszarów kształcenia wielostronnego i często uważana jest nie za pojedynczą metodę, ale za strategię postępowania dydaktycznego. Z punktu widzenia metodologii i skuteczności metody projektów ważne jest, aby tematy projektów nie były narzucane przez nauczyciela, ale wynikały z rzeczywistych lub rozbudzonych w procesie kształcenia zainteresowań uczniów. Wykorzystanie tej metody, a także innych metod aktywizujących, sprzyja kształtowaniu umiejętności oczekiwanych na rynku pracy w gospodarce rynkowej, a szczególnie: samodzielności, współpracy w zespole, odpowiedzialności za pracę własną i innych, korzystania z różnych źródeł informacji, twórczego rozwiązywania problemów, skutecznego porozumiewania się i prezentowania efektów swojej pracy.

W bloku 1 część A przewidziano przede wszystkim stosowanie takich metod jak: pogadanka, różne formy dyskusji dydaktycznej, debata, mapy myśli, inscenizacje, metoda przypadków.

W bloku 1 część B zastosowanie znajdują takie metody jak: wykład informacyjny, pogadanka, gry dydaktyczne, dyskusja, mapa myśli, metoda przypadków, film (np. z zasobów portalu edukacyjnego NBP). Uczniowie powinni również korzystać z ICT, wyszukując odpowiednie przepisy w zakresie ochrony konsumentów dla rozwiązania problemu postawionego w ramach metody przypadków.

W bloku 2 przewidziano stosowanie takich metod jak: wykład informacyjny, pogadanka, dyskusja, debata, mapa myśli, film (np. z zasobów portalu edukacyjnego NBP) oraz wykorzystanie ICT do pozyskania i analizy informacji gospodarczych o Polsce i świecie. W miarę możliwości można w tym bloku zorganizować ćwiczenia terenowe w Centrum Pieniądza NBP w Warszawie, gdzie uczniowie mogą uczestniczyć w tematycznych warsztatach związanych z pieniądzem i funkcjonowaniem banku centralnego.

W bloku 3 zastosowanie znajdują takie metody jak: wykład informacyjny, pogadanka, dyskusja, mapa myśli, metoda przypadków, ćwiczenia przedmiotowe, gry dydaktyczne oraz metoda projektów. W tym bloku uczniowie mogą w zespołach wykonać projekty edukacyjne o charakterze zróżnicowanym, tj. poszczególne zespoły pracują nad projektami o różnej tematyce. Mogą to być zagadnienia związane z korzystaniem z usług bankowych, ubezpieczeniowych, inwestowaniem na giełdzie czy oszczędzaniem na emeryturę. Warto zachęcać uczniów do przygotowywania niekonwencjonalnych, twórczych sposobów prezentacji wykonanych projektów, wykorzystujących elementy sztuki np. wiersz, utwór muzyczny, film itp. Podczas zajęć uczniowie powinni korzystać z ICT dla pozyskiwania aktualnych informacji o ofertach banków czy instytucji ubezpieczeniowych. W tym bloku wskazane jest zorganizowanie ćwiczeń terenowych w ZUS-ie lub spotkania z przedstawicielem tej instytucji oraz,

w miarę możliwości, ćwiczeń terenowych na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie.

W bloku 4 przewidziano stosowanie takich metod jak: wykład informacyjny, pogadanka, dyskusja, mapa myśli oraz wykorzystanie ICT do pozyskania i analizy informacji o sytuacji na rynku pracy, oczekiwaniach pracodawców oraz możliwościach wsparcia osób bezrobotnych i osób niepełnosprawnych na rynku pracy.

W bloku 5 zastosowanie znajdują takie metody jak: pogadanka, różne formy dyskusji dydaktycznej, mapa myśli, inscenizacje, metoda przypadków, ćwiczenia przedmiotowe. W ramach ćwiczeń terenowych proponowane jest zorganizowanie spotkania z przedstawicielem urzędu pracy lub prowadzenie symulowanych rozmów kwalifikacyjnych w obecności pracodawcy. Podczas zajęć uczniowie powinni korzystać z ICT np. w celu wyszukania odpowiednich ofert pracy, do których będą tworzyli swoje dokumenty aplikacyjne, oraz na potrzeby tworzenia e-portfolio.

W bloku 6 przewidziano stosowanie takich metod jak: wykład informacyjny, pogadanka, dyskusja, mapa myśli, burza mózgów, gry dydaktyczne, ćwiczenia przedmiotowe, ale przede wszystkim metoda projektów. W ramach działań projektowych uczniowie będą przygotowywać w zespołach i zaprezentują biznesplan lub model biznesowy (np. zaproponowany w programie Canvas). Proponuje się, aby uczniowie przygotowali biznesplan/model biznesowy własnego pomysłu na prostą, innowacyjną działalność gospodarczą lub na przedsięwzięcie szkolne/lokalne (wystawa, impreza szkolna lub lokalna, np. o charakterze sportowym czy kulturalnym), które później będą mogli zrealizować. Wybór przedsięwzięcia szkolnego lub lokalnego jako tematu projektu edukacyjnego będzie miał dla uczniów dodatkowy aspekt emocjonalny i praktyczny, ponieważ będą mogli nie tylko zaplanować, lecz także zrealizować swój pomysł. Wykonując projekt, korzystając z przepisów regulujących rozpoczęcie i prowadzenie działalności gospodarczej czy tworząc swoje e-portfolio, uczniowie będą korzystać z ICT.

Podczas zajęć wykorzystane będą wszystkie formy pracy w zależności od zastosowanych podczas zajęć metod i technik kształcenia, z dominującą rolą pracy grupowej, która daje możliwość praktycznego doskonalenia podstawowych umiejętności, budujących postawę przedsiębiorczą człowieka, oraz wspiera kształtowanie kompetencji kluczowych.

Zastosowanie różnorodnych metod, technik i form kształcenia daje nauczycielowi możliwość indywidualizacji procesu kształcenia, dostosowania zadań do możliwości uczniów i uwzględnienia potrzeb uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Szczególnie praca zespołowa i w parach daje sposobność dostosowania zadań do możliwości uczniów, uczenia się od siebie nawzajem oraz wzajemnej pomocy w grupie, kiedy zachodzi taka potrzeba. Nauczyciel powinien zwrócić szczególną uwagę na to, aby uczeń ze specjalnymi potrzebami uczestniczył w pracach zespołu, wykonując zadania dostosowane do własnych możliwości, gdyż ma to dla niego szczególne znaczenie motywacyjne i uspołeczniające.

Zaproponowane w programie metody, techniki i formy kształcenia są dostosowane do wieku uczniów, dają możliwość kształtowania wszystkich kompetencji kluczowych, ponieważ głównym celem ich doboru jest aktywizowanie uczących się, odwoływanie się do ich zainteresowań i doświadczeń, umożliwienie samodzielnego konstruowania własnego zasobu wiedzy oraz rozwijania różnorodnych umiejętności i postaw, będących podstawą ich rozwoju i funkcjonowania w nowoczesnym, pełnym wyzwań społeczeństwie zarówno w życiu prywatnym, jak i jako uczestnicy rynku pracy.

V. OCENIANIE OSIĄGNIĘĆ UCZNIÓW

Nowoczesne sprawdzanie i ocenianie osiągnięć uczniów powinno stanowić integralną część procesu kształcenia, to znaczy powinno wynikać z zaplanowanych działań dydaktycznych nauczyciela. Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 sierpnia 2017 r. w sprawie oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy w szkołach publicznych „ocenianie bieżące z zajęć edukacyjnych ma na celu monitorowanie pracy ucznia oraz przekazywanie uczniowi informacji o jego osiągnięciach edukacyjnych, pomagających w uczeniu się, poprzez wskazanie, co uczeń robi dobrze, co wymaga poprawy i w jaki sposób jej dokonać oraz jak powinien dalej się uczyć”. Szczególną rolę w procesie kształcenia należy zatem przypisać ocenianiu wspierającemu, którego głównym celem jest diagnozowanie i monitorowanie postępów ucznia oraz wspieranie jego rozwoju poprzez rozpoznawanie jego mocnych i słabych stron, a także podnoszenie poziomu motywacji. Takie podejście znajduje zastosowanie w procesie uczenia się każdego ucznia, również ucznia ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Stosowanie bieżącej obserwacji podczas różnych aktywności na lekcji, zarówno indywidualnych, jak i zespołowych, ocena aktywności uczniów, dokonywanie samooceny i oceny koleżeńskiej umożliwia ocenę postępów i formułowanie informacji zwrotnej wskazującej uczniowi, co umie i robi dobrze, a co wymaga poprawy i jakie działania powinien podjąć. Zaproponowane w programie wykorzystanie różnorodnych metod aktywizujących, wymagających pracy w parach lub grupach, daje możliwość zastosowania samooceny uczniów i oceny koleżeńskiej. Te dwie formy oceny sprzyjają rozwijaniu u uczniów świadomości własnego procesu uczenia się, pojawiających się trudności, wskazują ich mocne oraz słabe strony. Uczniowie stają się bardziej samodzielni, odpowiedzialni za wykonywane w ramach zajęć i poza lekcjami prace, rozumieją, dlaczego wykonują dane zadanie i jakie umiejętności kształtują, wzrasta u nich poczucie własnej wartości, pewności siebie i motywacji do wykonywania pracy, chętniej niwelują błędy, które popełnili. Podczas oceny koleżeńskiej i samooceny zachodzą prawidłowości, dzięki którym są to cenne narzędzia wspierające rozwój uczniów, motywujące do pracy i pomagające budować pozytywny obraz siebie, np.:

- uczniowie pracujący w grupie łatwiej przyjmują informację zwrotną od swojego kolegi także dlatego, że wyrażona jest prostym językiem,
- ocena koleżeńska zmniejsza rywalizację uczniów, są oni bardziej zorientowani na współpracę i efekt końcowy,
- uczniowie widzą, że ocena koleżeńska i samoocena służą poprawie ich pracy, że są rodzajem informacji zwrotnej i nie są wykorzystywane do porównywania wyników,
- uczniowie w roli „oceniającego” stają się bardziej odpowiedzialni i wykazują większą dbałość o to, by ocena była sprawiedliwa, obiektywna, jawna, a wtedy również sami się uczą.

Dodatkowo samoocena i ocena koleżeńska uczniów może stać się cenną informacją dla nauczyciela, dać odpowiedź na pytanie, w jaki sposób uczniowie pracują, jakimi metodami się posługują przy rozwiązywaniu problemów, jaki jest sposób ich rozumowania, jakie mają trudności przy wykonywaniu zadań. Takie informacje o pracy uczniów dają nauczycielowi możliwość dostosowania metod, technik i form pracy oraz sposobów oceniania do indywidualnych potrzeb uczniów i potrzeb danego zespołu uczniowskiego.

W odniesieniu do uczniów ze szczególnymi potrzebami edukacyjnymi należy pamiętać, że motywującą formą oceniania ich osiągnięć jest bieżące docenianie poczynionych postępów, a nie tylko osiągnięcia założonego poziomu. Takie działania nauczyciela wspierają przejmowanie przez ucznia odpowiedzialności za proces własnego uczenia się i pomagają „uczyć się, jak się uczyć”.

Ponieważ, jak zaznaczono wcześniej, ocenianie powinno być integralną częścią procesu kształcenia, należy szczególną uwagę zwrócić na formułowanie celów kształcenia każdego zajęcia. Zgodnie z założeniami konstruktywizmu cele powinny być przekazane uczniom na początku każdej lekcji w sposób dla nich zrozumiały, pobudzać ich ciekawość, odnosić się do zainteresowań i zachęcać do aktywności. Warto także wskazać praktyczne zastosowanie tego, czego się uczniowie dowiedzą i nauczą. Formułując cele kształcenia poszczególnych lekcji, należy uwzględniać rozwijanie wszystkich kompetencji kluczowych, a nie tylko właściwej dla przedmiotu kompetencji w zakresie przedsiębiorczości. Należy również jasno określić wynikające z celów kształcenia „kryteria sukcesu”, które powinny być podstawą oceniania osiągnięć, czyli oceniania, czy i w jakim stopniu założone cele zostały przez uczniów osiągnięte. Należy pamiętać, że aby uczeń był aktywnym podmiotem procesu kształcenia, musi wiedzieć i rozumieć, czego i po co ma się nauczyć. Takie podejście pomaga uczniom stać się odpowiedzialnymi uczestnikami procesu ich edukacji i jest zgodne z założeniami oceniania kształtującego, którego celem jest dostarczanie uczniom i nauczycielowi informacji zwrotnej. Uczniom – informacji, czego się nauczyli, a nad czym powinni jeszcze pracować, nauczycielowi – informacji, czy i w jakim zakresie powinien modyfikować proces kształcenia zgodnie z potrzebami ucznia. Uczeń otrzymuje informację o swoich postępach poprzez ocenę aktywności podczas prac indywidualnych, w parach czy zespołach, ocenę koleżeńską, ocenę wykonanych prac indywidualnie i zespołowo np. ocenę wraz z komentarzem przygotowanego CV czy listu motywacyjnego, a także ocenę za odpowiedź ustną i test osiągnięć szkolnych. Nauczyciel powinien ustalić z uczniami sposoby poprawiania elementów, które nie zostały ocenione pozytywnie np. konieczność poprawy testu lub pracy pisemnej (CV, list motywacyjny) w ciągu dwóch tygodni, możliwość poprawy oceny z odpowiedzi ustnej poprzez zgłoszenie chęci odpowiadania na kolejnej lekcji itp.

W poszczególnych blokach programu dominować powinny różne formy sprawdzania i oceniania osiągnięć uczniów.

W bloku 1 część A dominującą metodą oceniania jest obserwacja uczniów podczas aktywności indywidualnej i zespołowej na lekcji, a także samoocena i ocena koleżeńska. Szczególną uwagę należy zwrócić na zachęcanie uczniów do aktywności i docenianie jej przejawów szczególnie u uczniów wycofanych, nieśmiałych i ze szczególnymi potrzebami edukacyjnymi.

W bloku 1 część B, w blokach 2-4 bieżąca obserwacja i ocena aktywności uczniów uzupełniona jest o odpowiedzi ustne uczniów, podczas których mają oni możliwość wykazania się zrozumieniem materiału nauczania, umiejętnością analizowania i interpretowania otaczającej rzeczywistości gospodarczej, np. przez prezentowanie zaobserwowanych przykładów omawianych zjawisk. Badanie sumujące jest przeprowadzane w formie testu osiągnięć szkolnych, w którym pytania są sformułowane tak, aby sprawdzać nie tylko poziom przyswojonych wiadomości, lecz przede wszystkim poziom ukształtowanych umiejętności.

W bloku 3 w zakresie wykorzystania metody projektów oceniana jest zarówno praca podczas wykonywania projektu, jak i jego efekt końcowy oraz prezentacja. Wprowadzając ocenę etapową projektu, zawierającą również samoocenę i ocenę koleżeńską, nauczyciel może na bieżąco monitorować postępy pracy uczniów i formułować informację zwrotną.

W bloku 5 i 6 bieżąca obserwacja i ocena aktywności uczniów oraz odpowiedzi ustne uczniów uzupełnione są o ocenę ich pracy w oparciu o indywidualne portfolio lub e-portfolio. Są w nim gromadzone przygotowane przez uczniów dokumenty np. zestawienia własnych predyspozycji, umiejętności i doświadczeń, CV, list motywacyjny, wypełniony przykładowy PIT, sprawozdanie z wykonanego projektu biznesowego, wypełniona przykładowa książka przychodów i rozchodów, i inne. Dokumenty te są poddawane bieżącej samoocenie i ocenie nauczyciela, a w przyszłości mogą być uzupełniane i wykorzystywane w dorosłym zawodowym życiu ucznia. W bloku 6 dodatkowo prowadzone jest ocenianie pracy nad projektem, jego prezentacja i osiągnięte efekty.

W blokach, w których uczniowie wykonują projekty edukacyjne, należy zwrócić szczególną uwagę na rozdzielanie zadań zgodnie z zainteresowaniami i predyspozycjami uczniów, a prowadząc ocenę pracy uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, odnieść stawiane im wymagania do ich możliwości i zaleceń.

Stosowanie różnorodnych metod i narzędzi oceny osiągnięć uczniów pozwala na holistyczną ocenę ich pracy, czynionych postępów i osiągnięć uwzględniającą różne możliwości i predyspozycje uczniów. Dzięki temu każdy uczeń, również ten ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, ma możliwość poczucia sukcesu i bycia dobrym w obszarze swoich mocnych stron, np. w wypowiedziach ustnych, dyskusji, pracach pisemnych, pracy z dokumentami, wykorzystaniu ICT, organizacji czy kierowaniu zespołem itp.

Przykładowe narzędzia oceny osiągnięć uczniów

1. Arkusz obserwacji ucznia podczas pracy zespołowej – przykładowe kryteria:

Uczeń:

- bierze udział w dyskusji grupowej, podaje pomysły i argumenty,
- modyfikuje i rozwija pomysły koleżanek/kolegów,
- tworzy struktury wiedzy w oparciu o własne doświadczenia,
- organizuje pracę i dyskusję w grupie,
- proponuje rozwiązania dyskutowanych problemów,
- porządkuje informacje, prowadzi notatki,
- korzysta z różnych źródeł informacji itp.

2. Arkusz samooceny ucznia wykonującego projekt edukacyjny – przykładowe kryteria:

- uczestniczyłem/am w wyborze i formułowaniu tematu projektu,
- uczestniczyłem/am w planowaniu pracy nad projektem,
- poszczególne etapy pracy wykonywałem/am systematycznie i terminowo,
- angażowałem/am się w pracę zespołu,
- motywowałem/am koleżanki/kolegów do angażowania się w pracę projektową,
- pomagałem/am koleżankom/kolegom, jeżeli mieli trudności,
- w wykonywanej pracy korzystałem/am z różnorodnych źródeł informacji itp.

3. Przykładowe kryteria oceny prezentacji projektu:

- zgodność zakresu projektu z założonymi celami,
- adekwatność i oryginalność form i środków zastosowanych w prezentacji,
- umiejętność doboru i selekcji prezentowanych informacji,
- odniesienie prezentowanych informacji do doświadczeń uczniów i praktycznych zastosowań,
- sposób prezentacji (udział członków zespołu, umiejętne korzystanie z notatek, zainteresowanie słuchaczy itp.).

4. Przykład pytania do odpowiedzi ustnej:

„Zaprezentuj zależność między ceną towaru a popytem na niego. Odpowiedź poprzyj przykładami znanymi Ci z obserwacji rynku i gospodarki”.

Podczas odpowiedzi ustnej uczniowie powinni mieć możliwość wykazania się znajomością zagadnień, ich zrozumieniem, umiejętnością analizowania i interpretowania otaczającej ich rzeczywistości gospodarczej, a nie tylko znajomością pojęć i faktów.

5. Przykładowe zadania testu osiągnięć szkolnych:

a) Przykład zadania zamkniętego

„Dochód do opodatkowania pana Marcina Nowaka wyniósł w 2018 r. 55 000 zł.

Korzystając z tabeli podatku dochodowego, oszacuj wysokość podatku, jaki zapłaci pan Nowak.

- a. Około 5 500 zł
- b. Około 9 300 zł
- c. Około 9 900 zł
- d. Około 13 000 zł”

b) Przykład zadania otwartego

„Podaj i uzasadnij dwie korzyści i dwa zagrożenia prowadzenia jednoosobowej działalności gospodarczej przez osobę fizyczną”.

Zadania testowe powinny być formułowane w taki sposób, aby za ich pomocą sprawdzać przede wszystkim ukształtowane umiejętności, a nie tylko stopień przyswojonej wiedzy. W miarę możliwości, szczególnie zadania otwarte powinny dawać uczniom możliwość wykazania się umiejętnością samodzielnego, dywergencyjnego myślenia oraz wskazania odniesień do własnych obserwacji rzeczywistości gospodarczej.

6. Przykładowe kryteria oceny CV sporządzonego przez ucznia:

Uczeń:

- zastosował właściwą formę graficzną dokumentu,
- zamieścił wszystkie niezbędne elementy dokumentu,
- właściwie sformułował informacje zamieszczone w CV,
- wykorzystał w dokumencie informacje o swoich umiejętnościach, doświadczeniach, działaniach itp.,
- zamieścił informacje adekwatne do charakteru dokumentu itp.

VI. INTERDYSCYPLINARNOŚĆ I KOMPETENCJE KLUCZOWE W PROGRAMIE

Przedmiot podstawy przedsiębiorczości w szczególny sposób wpisuje się w holistyczne podejście do procesu kształcenia, łącząc w sobie dotychczasowe umiejętności i doświadczenia ucznia szkolne i pozaszkolne, jego mocne strony oraz pomagając stworzyć jasny plan wykorzystania ich w zaplanowanej karierze edukacyjno-zawodowej. Dlatego nauczyciel powinien ściśle współpracować z nauczycielami innych przedmiotów, szczególnie w zakresie rozpoznawania zainteresowań i mocnych stron uczniów. Treści nauczania i cele kształcenia w tym przedmiocie bezpośrednio łączą się z następującymi przedmiotami szkolnymi: **językiem polskim** w zakresie sprawnego komunikowania się, sporządzania dokumentów aplikacyjnych, pism czy reklamacji; **językami obcymi** w zakresie przygotowania dokumentów aplikacyjnych w języku obcym i komunikacji z pracodawcą przy poszukiwaniu pracy; **matematyką** w zakresie analizy wykresów, prowadzenia obliczeń finansowych i podatkowych; **geografią** w zakresie analizy danych statystycznych dotyczących gospodarki i jej rozwoju oraz uwarunkowań rozwoju gospodarczego Polski i świata; **historią** w zakresie problemów wielkiego kryzysu, integracji europejskiej i najnowszej historii Polski, szczególnie okresu transformacji; **WOS-em** w zakresie rozwijania postaw obywatelskich, komunikowania się i współdziałania, potrzeb człowieka, prowadzenia negocjacji, funkcji poszczególnych instytucji państwa, stanowienia i stosowania prawa, systemu emerytalnego w Polsce; **filozofią** w zakresie prowadzenia dyskusji. Program podstaw przedsiębiorczości jest również ściśle powiązany z prowadzonymi w szkole zajęciami z **doradztwa zawodowego**, stanowi ich podbudowę i uzupełnienie.

Wykorzystanie w programie szerokiego wachlarza metod i technik kształcenia, zgodnie z założeniami konstruktywizmu bazującymi na aktywności twórczej uczniów i wykorzystaniu posiadanej wiedzy i doświadczeń, oraz holistyczny charakter przedmiotu, sprzyjają rozwijaniu umiejętności międzyprzedmiotowych między innymi takich jak: komunikowanie się, kreatywne rozwiązywanie problemów, współpraca w zespole oraz kształtowanie wszystkich kompetencji kluczowych, nie tylko właściwej dla tego przedmiotu kompetencji w zakresie przedsiębiorczości, która jest osią programu. W szczególności rozwijane są:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji – w obszarze skutecznego porozumiewania się, dyskusowania, argumentowania, rozumienia informacji i jej tworzenia w postaci notatek, sprawozdań i dokumentów;
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności – we współpracy z nauczycielami języków obcych w obszarze przygotowania dokumentów aplikacyjnych i symulacji rozmowy kwalifikacyjnej;

- kompetencje matematyczne oraz kompetencje w zakresie nauk przyrodniczych, technologii i inżynierii – w obszarze analizy danych statystycznych, wykresów, prowadzenia obliczeń finansowych, identyfikowania innowacji w gospodarce i jej potencjalnych źródeł;
- kompetencje cyfrowe – w zakresie krytycznego i odpowiedzialnego korzystania z technologii cyfrowych, wykorzystywania ich w procesie uczenia się w obszarze pozyskania informacji, jej tworzenia, komunikowania się i współpracy;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie uczenia się – w obszarze przejmowania odpowiedzialności za własny rozwój, proces uczenia się i karierę edukacyjno-zawodową, umiejętności współpracy i rozwiązywania konfliktów, skutecznego zarządzania czasem i informacjami;
- kompetencje obywatelskie – w zakresie przygotowania do odpowiedzialnego działania jako obywatel i udziału w życiu społeczno-gospodarczym w oparciu o rozumienie struktur społecznych, gospodarczych, prawnych i politycznych, globalizacji i konieczności zrównoważonego rozwoju;
- kompetencje w zakresie przedsiębiorczości – w obszarze wykorzystywania szans i pomysłów oraz przekształcania ich w wartość dla innych ludzi, rozwijania kreatywności, krytycznego myślenia i rozwiązywania problemów, podejmowania inicjatyw, wytrwałości w dążeniu do osiągnięcia założonych celów, wspólnego działania w zakresie planowania i zarządzania projektami mającymi wartość społeczną, kulturalną lub finansową;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej – w obszarze motywowania uczniów do tworzenia niekonwencjonalnych twórczych rozwiązań, sposobów prezentacji efektów swojej pracy, zachęcania do rozwoju zainteresowań związanych z szeroko rozumianą kulturą i wskazywania możliwości kariery zawodowej w tej dziedzinie.

Nauczyciel podczas planowania zajęć z podstaw przedsiębiorczości powinien uwzględnić wszystkie kompetencje kluczowe, traktować je w sposób holistyczny i powiązany z celami kształcenia przedmiotu.

VII. EWALUACJA PROGRAMU

Ewaluacja programu nauczania powinna dać odpowiedź na pytanie, czy i w jakim zakresie, pracując w oparciu o badany program, uczniowie osiągają założone cele kształcenia, kształtują kompetencje kluczowe i wpisują się w całościowy profil absolwenta liceum ogólnokształcącego i technikum w zakresie kształcenia ogólnego.

Przebieg ewaluacji powinien mieć charakter procesowy, poczynając od diagnozy w zakresie potrzeb i oczekiwań odbiorców programu, poprzez ewaluację formatywną podczas wdrażania programu i ewaluację sumatywną, oceniającą całościowo efekty programu po jego zakończeniu. Ewaluacja formatywna prowadzona w trakcie wdrożenia programu pozwoli na bieżąco oceniać efekty programu i wprowadzać potrzebne zmiany, natomiast ewaluacja sumatywna da odpowiedź na pytanie o poziom osiągniętych przez uczniów efektów kształcenia i wskaże obszary ewentualnych modyfikacji.

Do udziału w ewaluacji oprócz uczniów warto zaprosić wychowawców klas, pedagoga, doradcę zawodowego, zainteresowanych rodziców, a także współpracujących ze szkołą przedsiębiorców i przedstawicieli instytucji udzielających wsparcia w obszarze poszukiwania pracy i prowadzenia działalności gospodarczej.

Przeprowadzone przed rozpoczęciem wdrożenia programu badanie diagnostyczne skierowane do uczniów powinno określić ich poziom kompetencji kluczowych w obszarach powiązanych z przedmiotem podstawy przedsiębiorczości – jako szczególnie ważnych w kontekście przygotowania młodego człowieka do funkcjonowania w warunkach współczesnego świata, w tym na rynku pracy – oraz oczekiwania w zakresie tematyki przedmiotu.

Poniżej przedstawiono przykładowe obszary, w których uczniowie ocenią swój poziom kompetencji kluczowych w skali 0-10.

Potrafię:

- jasno formułować i przekazywać informacje innym osobom,
- brać udział w dyskusji, używając rzeczowych argumentów,
- samodzielnie sporządzać notatki, sprawozdania podczas lekcji, dyskusji czy pracy w zespole,
- pozyskiwać informacje z danych statystycznych, tabel, wykresów,
- wykorzystywać umiejętności matematyczne w sytuacjach życia codziennego (szacowanie wyniku, obliczenia procentowe itp.),
- krytycznie i odpowiedzialnie korzystać z technologii cyfrowych,
- wykorzystywać ICT do pozyskiwania informacji, jej tworzenia i współpracy,
- przyjąć odpowiedzialność za własną naukę, swój rozwój i swoją karierę,
- współpracować i rozwiązywać konflikty w grupie,
- zarządzać własnym czasem,

- zaplanować swoje miejsce w życiu społeczno-gospodarczym regionu i kraju jako obywatel, pracownik, pracodawca,
- wykazać się twórczym myśleniem w tworzeniu pomysłów i rozwiązań problemów,
- wykazać się inicjatywą i pomysłowością w podejmowanych działaniach,
- wyznaczać cele, planować działania i wytrwale dążyć do ich zrealizowania.

Badania z wykorzystaniem takiego samego narzędzia należy przeprowadzić po zakończeniu wdrażania programu dla uchwycenia dokonanych w wyniku prowadzenia zajęć zmian. Zalecane jest również przeprowadzenie badań w połowie realizacji programu w ramach ewaluacji formatywnej. Wyniki takiego badania dadzą nauczycielowi informację, na które obszary kompetencji kluczowych powinien szczególnie zwrócić uwagę w dalszej części wdrożenia programu.

Podstawą prowadzenia ewaluacji formatywnej i sumatywnej będzie analiza wytworów uczniów: testów pisemnych, prowadzonych przez uczniów portfolio, arkuszy samooceny i oceny koleżeńskiej oraz arkuszy obserwacji, a także kwestionariusze ankiet dla uczniów, pozwalające na wskazanie mocnych i słabych obszarów programu. Oceniając pracę uczniów, należy wziąć pod uwagę przede wszystkim takie kryteria jak:

- samodzielność,
- aktywność,
- umiejętność współpracy,
- kreatywność,
- umiejętność dyskusowania, argumentowania, formułowania wniosków i opinii,
- umiejętność krytycznego korzystania z różnych źródeł informacji,
- wykorzystywanie swoich mocnych stron, możliwości i predyspozycji.

Kwestionariusze ankiet dla uczniów wykorzystane w trakcie i na koniec wdrożenia programu powinny odnosić się do następujących zagadnień:

- zainteresowanie tematyką przedmiotu,
- poziom zrozumienia celów poszczególnych lekcji,
- sposób organizacji lekcji,
- wykorzystane metody kształcenia i możliwość wykazania się przez uczniów aktywnością,
- sposób oceny – szczególnie w zakresie sprawdzania poziomu osiągniętych celów,
- aspekty motywacyjne w programie,
- przygotowanie do realnych wyzwań współczesnego świata, rozwiązywania problemów związanych z przedsiębiorczością w życiu codziennym, uczestniczenia w gospodarce rynkowej oraz wejścia na rynek pracy.

Narzędzia ewaluacyjne kierowane do wychowawców klas, pedagoga, doradcy zawodowego powinny mieć charakter jakościowy i dać odpowiedź na pytanie, czy wdrożenie programu podstaw przedsiębiorczości podniosło poziom kompetencji

kluczowych uczniów i przyczyniło się do ich lepszego przygotowania do funkcjonowania we współczesnym świecie jako obywateli i uczestników gospodarki rynkowej.

W ewaluacji programu mogą również wziąć udział zainteresowani rodzice. Należy im wówczas przedstawić podstawowe cele programu, w tym również cele w obszarze kompetencji kluczowych, założenia metodyczne programu, a następnie poprosić o ocenę lub obserwację i ocenę takich aspektów efektów programu u ich dzieci jak:

- zwiększona motywacja do nauki, pozyskiwania dodatkowych informacji itp.,
- zaangażowanie w pracy nad zadaniami, projektami,
- dzielenie się informacjami o osiągnięciach i sukcesach itp.

Cenne informacje do ewaluacji programu można pozyskać od osób zewnętrznych, zaangażowanych w organizację i przeprowadzenie zaplanowanych ćwiczeń terenowych i spotkań. Przedsiębiorcy, pracodawcy i przedstawiciele instytucji wspierających zatrudnienie i prowadzenie działalności gospodarczej mogą ocenić zasadność wskazanych w programie celów kształcenia w swoim obszarze oraz, po spotkaniach z uczniami, ich poziom wybranych kompetencji kluczowych i ukształtowanych umiejętności w kontekście oczekiwań rynku pracy.

Do przeprowadzenia ewaluacji sumatywnej proponuje się wykorzystanie modelu SWOT. Taka analiza pozwoli na wskazanie mocnych stron programu i wynikających z nich szans dla jego wdrażania oraz słabych stron i wynikających z nich zagrożeń dla realizacji programu i osiągnięcia przez uczniów założonych w nim celów. Analiza słabych stron i zagrożeń posłuży modyfikacji programu w zakresie celów kształcenia, treści nauczania (szczególnie dostosowania ich do wieku, zainteresowań i doświadczeń uczniów), metod i technik kształcenia (szczególnie w zakresie przydatności do kształtowania kompetencji kluczowych), sposobów oceny osiągnięć uczniów (szczególnie w zakresie przejmowania przez uczniów odpowiedzialności za proces własnego kształcenia i kreowania ścieżki kariery edukacyjno-zawodowej) lub organizacji procesu kształcenia.

Opracowując analizę SWOT, nauczyciel powinien zwrócić szczególną uwagę na następujące aspekty wdrażania programu:

- czy i w jakim stopniu osiągnięto założone w programie cele,
- w przypadku których celów kształcenia osiągnięcia uczniów są niesatysfakcjonujące i jaka jest tego przyczyna,
- czy i w jakim stopniu zwiększył się poziom kompetencji kluczowych uczniów,
- czy i w jakich obszarach zastosowane w programie metody, techniki i formy kształcenia, wynikające z założeń konstruktywizmu, przyniosły oczekiwane rezultaty, a w jakich obszarach efekty pracy były niezadowalające,
- czy podział programu na bloki tematyczne i ich wymiar czasowy pozwolił na osiągnięcie zaplanowanych celów,
- czy zaproponowana organizacja i aranżacja pracowni podstaw przedsiębiorczości sprzyjała osiągnięciu założonych celów,

- czy sposób sprawdzania wiedzy i umiejętności uczniów oraz oceniania ich osiągnięć pozwolił na rzetelne zbadanie osiągnięć zaplanowanych w programie celów i kształtowania kompetencji kluczowych,
- czy założone cele kształcenia, organizacja i sposób realizacji zajęć, sposób oceniania osiągnięć były zgodne z założeniami edukacji włączającej i pozwoliły na efektywną pracę z uczniami ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

Przeprowadzona ewaluacja programu powinna pozwolić nauczycielowi na analizę, czy wdrażany program spełnił założone cele i oczekiwania oraz gdzie ewentualnie pojawiły się trudności i w jakich obszarach program wymaga zmian (cele, treści, metody, sposoby organizacji zajęć i oceniania). Te informacje posłużą nauczycielowi do wprowadzenia potrzebnych modyfikacji, np. wynikających z rodzaju szkoły czy grupy uczniów, do których kierowany jest program, w celu osiągnięcia jak najlepszych rezultatów edukacyjnych.

VIII. FUNKCJONALNOŚĆ PROGRAMU

Program jest w pełni zgodny z podstawą programową, zapewnia osiągnięcie celów ogólnych i szczegółowych zawartych w podstawie programowej, wpływa na kształtowanie kompetencji kluczowych oraz uwzględnia indywidualizację pracy z uczniem, w tym z uczniem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

IX. PRZYDATNOŚĆ PROGRAMU

Cele kształcenia, treści programu i zaproponowany sposób jego realizacji są dostosowane do wieku, potrzeb i zainteresowań uczniów liceum i technikum. Program będzie mógł być zaadaptowany do potrzeb każdej placówki, nie zawiera barier uniemożliwiających taką adaptację. Kierowany jest szczególnie do tych nauczycieli, którzy chcą w swojej pracy wykorzystać założenia konstruktywistycznej teorii kształcenia oraz te metody i formy pracy z uczniem, które wspierają jego aktywność i przejmowanie odpowiedzialności za własny rozwój.

BIBLIOGRAFIA

1. Fisher Robert, *Uczymy, jak myśleć*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999.
2. Gutek Gerald. L., *Filozoficzne i ideologiczne podstawy edukacji*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.
3. Klus-Stańska Dorota, *Konstruowanie wiedzy w szkole*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2012.
4. Komorowska Hanna, *O programach prawie wszystko*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999.
5. Mikina Agnieszka, *Metoda projektów nie tylko w gimnazjum*, Poradnik dla nauczycieli i dyrektorów szkół, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2012.
6. Phillips D.C., Soltis J.F., *Podstawy wiedzy o nauczaniu*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.
7. Śliwerski Bogusław (red.), *Pedagogika, Podstawy nauk o wychowaniu*, t. 1, Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, Gdańsk 2006.

Agnieszka Mikina – magister ekonomii, doradca zawodowy, nauczycielka dyplomowana w Technikum nr 3 w Łodzi z 28-letnim stażem pracy dydaktycznej, od 24 lat doradca metodyczny ds. przedsiębiorczości i edukacji ekonomicznej w Łódzkim Centrum Doskonalenia Nauczycieli i Kształcenia Praktycznego. Trenerka metody projektów, wykładowca na studiach podyplomowych i ogólnopolskich kursach z zakresu przedsiębiorczości i doradztwa zawodowego. Ekspert w zakresie wdrażania metody projektów i kształtowania postaw przedsiębiorczych w projektach UE. Autorka programów, podręczników i scenariuszy do podstaw przedsiębiorczości (WSiP, REA), poradników metodycznych w zakresie wdrażania metody projektów (ORE, Impuls, Oficyna MM, Ecorys).